

Engang var der rigtige arbejdere til. Men findes de også i dag? Der bliver talt meget om det post-industrielle samfund, risikosamfundet, globaliseringen osv. Der bliver også talt meget om fagbevægelsens nye roller, solidaritetens forsvinden og individualisme. Oven i det hele kommer forandringer på arbejdsmarkedet på såvel mikro- som makroplan. Intet synes i dag at være som det engang var. Det stiller spørgsmålet, om "arbejderen" overhovedet findes længere? *Arbejderhistorie* påbegynder her en ny debat om arbejderbegrebet, og vi håber meget på, at læserne vil bidrage til debattens fortsættelse.

Arbejdere – hvad er det?

Af Niels Jul Nielsen

Findes der 'arbejdere' i dag? Fandtes der 'arbejdere' før?

Mens det første spørgsmål er svært at forholde sig til, vil de fleste formentlig svare bekræftende på det andet. Det følgende er et indlæg i *Arbejderhistories* debatserie om arbejderbegrebets berettigelse og betydning i dag – og før?

Selvfølgelig kan vi være enige om, at ord som 'arbejder', 'arbejderbevægelse' og 'arbejderklasse' klinger bedre sammen med det gængse billede af perioden fra ca. 1870 og ca. 100 år frem, end det gør med det uklare indtryk man har af den periode, vi aktuelt befinder os i.

Arbejdere før

Alligevel er jeg lidt forbeholden overfor den almindelige tendens undlade en problematisering af det, der nu bliver betragtet som et overstået kapitel. I enigheden om, at vi tidligere her i landet havde en veldefineret og toneangivende arbejderklasse, ligger gerne et implicit udsagn om, at det, der engang var rigtige arbejdere, i dag er blevet opløst i forbrugerisme og manglende solidaritet på tværs af brancher og nationer. Mange ser HKs slogan fra 1995 "Vær solidarisk – med dig selv" som en paradigmatisk illustration af skiftet. Jeg synes ikke det forholder sig så enkelt. Det giver ikke et træffende billede, at karakterisere udviklingen gennem 1900-tallet som en bevægelse mod mere og mere individualisme – en bevægelse, der nu har bredt sig så meget, at den gamle arbejderklasse synes opløst.

Helt tilbage fra det tidspunkt, hvor man med nogen rimelighed har kunnet tale om arbejdere, om en særskilt kulturel gruppering, der hentede deres eksistensbetingelser gennem salg af arbejdstid mod en løn – dvs fra 1870erne – og hele vejen gennem det efterfølgende århundrede har arbejderes indbyrdes relationer været præget af såvel brydninger og konflikter som af solidaritet og fælles fodslag. 'Rigtige' arbejdere holdt på deres ret – indenfor det afgrænsede felt af arbejdsmarkedet de havde fået tildelt, eller havde tilkæmpet sig, adgang til.

Ikke her sagt som noget odiøst og bemærkelsesværdigt, men snarere som en selvfølgelighed. Marx formulerede det som følger: "*arbejdernes indbyrdes konkurrence er kun en anden form for kapitalernes konkurrence*"

(fra Grundrids, her citeret efter Christensen 1978:16), og "*råbet på lighed i lønnen beror derfor på en fejltagelse, et urimeligt ønske, som aldrig vil blive opfyldt... på grundlag af lønssystemet fastsættes arbejdskraftens værdi ligesom enhver anden vares; og da forskellig slags arbejdskraft har forskellig værdi eller kræver forskellige arbejdsmængder til sin fremstilling, må de have forskellige priser på arbejdsmarkedet*" (Marx/Engels 1971).

Forklaringen på differentieringen ligger med andre ord immanent i den marxistiske teorihistorie. Des mere opbakning til og succes for den organiserede fagbevægelse og dens accept af "lønssystemet", som Marx andetsteds i *Løn, pris og profit* kalder kampen for løn- og arbejdsvilkår, des mere smedes arbejderklassen ind i det kapitalistiske samfunds konstruktion. Arbejderne bliver splittede i forskellige interessegrupper, der forfølger partikulære mål (under en fælles overordnet hat), fremfor med nogen rimelig sandsynlighed at slutte sig sammen som en samlet kraft, der kan opfylde den historiske mission – som Marx også fastholder – om at skabe et andet samfund.¹

Jeg har andre steder henledt opmærksomheden på, at den arbejderhistoriske forskning på den ene side længe har været på det rene med, at de revolutionære tilbøjeligheder mildt sagt ikke er toneangivende i dansk arbejderbevægelses historie, mens samme forskningstradition på den anden side samtidig har haft en stærk tendens til at opfatte den vedvarende splittelse, interne brydninger i bevægelsen – såsom mellem faglærte og ufaglærte, kvinder og mænd osv. – som udtryk for en manglende

fuldbyrdelse af den solidaritet, mellem fag, køn, nationer, der ses som bevægelsens kerne.

Jeg har også peget på det problematiske i en sådan fortolkning, idet den ikke teoretisk leverer begreber til at forstå splittelsen, som andet end temporær og vilkårlig. Fraværet af en solidaritet, der inkluderer alle, er vedvarende blevet betragtet som en slags afvigelse fra en egentlig arbejderkulturs bestemmelse. Man har således haft redskaber til at begribe arbejderkulturens enhedstræk – opslutningen til fagforeningerne, accepten af at lade sine livsvilkår fastlægge i organisationerne – og har ladet den vedvarende differentiering være en slags afvigelse herfra.

Som alternativ har jeg arbejdet med de etnologiske – marxistisk inspirerede – livsformsbegreber og her fundet, at det faktisk er muligt at begribe såvel enhedstrækkende som differentieringen. Og vel at mærke ikke som modsætninger, men som hinandens gensidige forudsætninger: Den monopolisering af udbuddet, der fordres, når man ikke har andet end sin blotte arbejdstid at sælge, motiverer ikke kun en enhedsdannelse (inklusion), men parallelt – og med lige så stor nødvendighed – en differentiering (eksklusion) for at fastholde muligheden for effektiv lønkamp på partikulær basis. Jeg vil ikke her gå længere ind i denne argumentation,² da mit ærinde alene er at slå fast, at det vil være fejlagtigt i rådvildheden overfor forandringerne i overgangen mellem det 20. og 21. århundrede, at skabe en falsk modsætning mellem et individualiseret nu og et kollektivt og solidarisk før. En sådan forsimpning vil diskvalificere problematiseringen allerede i udgangspunktet.

Arbejdere nu

Det er med andre ord ikke differentieringen i sig selv, der er ny. Ikke desto mindre må man spørge, om de sidste par årtier danner rammen om andet og mere end forbigående dårlige konjunkturer for en livsform, der gennem hele sin historie har skullet forholde sig til store udsving i sine vilkår. De aktuelle forandringer er markante, spørgsmålet er om de udelukker et liv som lønarbejder.

Man kunne starte med at spørge, hvad det er, der sår tvivl om frugtbarheden af i dag at tale om en arbejderkultur?

Er det tilbagegangen i manuelt arbejde – i vores del af verden – det drejer sig om; er det dét, at der ikke længere er arbejdsopgaver for folk, der arbejder med deres hænder? Til dét kan man indvende, at det jo netop ikke er arbejdets art, der konstituerer en lønarbejderkultur, men dét, at man sælger sin tid for en løn, ganske vist fordi man arbejder indenfor et bestemt område, men aldrig fordi man er helt uundværlig (i så fald taler vi om helt andre grupper, der kan sælge deres kvalifikationer til en individuel gage).³

Salg af arbejdstid – fremfor af unikke kvalifikationer – nødvendiggør (en både in- og eksklusionsskabende) monopolisering: er udbuddet monopoliseret, sikrer lønarbejdere sig, at de ikke underbydes af andre, samtidig med at de får midler i hænde til at opnå indflydelse på egne løn- og arbejdsvilkår.

Måske er det snarere evnen til at monopolisere, der i dag smuldrer? Mange fagforeninger mærker i dag faldende medlemstal, hvorved medlemmernes evne til at stå som eneudbydere af arbejdstid på et givent område af

To danske arbejdere fra 1980'erne. Foto Peter Danatrøm (ABA)

arbejdsmarkedet daler. Omvendt er det forkert at udlede heraf, at fagforeningernes manglende indflydelse er et resultat af, at medlemmerne – ‘arbejderne’ – ikke bakker op om deres fagforeninger grundet en ubestemt ‘individualisering’. Snarere er forholdet dét, at især 1980'erne og -90'erne har vist, at fagforeningernes evne til at fastholde arbejdspladser og rettigheder for deres medlemmer er stærkt vigende. Alle traditionelle områder for lønarbejdere har oplevet massive forandringer indenfor de seneste to årtier – hvis ikke virksomhederne simpelthen har drejet nøglen om, har de indskrænket medarbejderstaben markant og i øvrigt om-lagt arbejdsprocessen i retning af

fleksibilitet og rokering både i funktioner og kompetence.

Fjernelse af faggrænser

Måske er det mest markante træk i den aktuelle udvikling – det som tidligere monopoliseringen stod værn om – nedbrydningen (eller forandringen) af grænser. Fjernelsen af grænser mellem forskellige fag er ét udtryk for omvæltningerne: man kan ikke længere skabe sig en tilværelse byggende på, at man eksempelvis er smed med deraf følgende særlig forhandlingsret (i fællesskab med andre smede) vedrørende løn- og arbejdsvilkår på et særligt afgrænset område af arbejdsmarkedet – og i øvrigt uafhængigt af om andre faggrup-

per rent praktisk skulle være i stand til at udføre arbejdet.

Er det ikke sådan – paradoksalt nok – at netop denne opretholdelse af faggrænser har været lønarbejderkulturens vigtigste forudsætning? Spørgsmålet er provokerende, ikke mindst for de, der har lagt grænseopretholdelsen for had og betragtet dén som den største hæmsko i forhold til arbejderklassens programmatisk mål om samling på tværs af fag og nationer.

Dagens løsen på arbejdsmarkedet er at lade grænsedragninger falde som korthuse. Nutidens lønarbejdere – kaldet program-mørere, medarbejdere og andet der ikke associerer til den ‘gamle’ arbejderkultur – skal i enhver

forstand kunne arbejde på tværs: på tværs af arbejdsområder, på tværs af kompetenceområder og på tværs af grænsen mellem det der tidligere betragtedes som arbejde og fri tid.⁴

En udvikling, der for nogle åbner mulighed for et mere interessant arbejde og for andre er en nedbrydende stressfaktor⁵ – men som for alle har den konsekvens, at opretholdelsen af en tilværelse som lønarbejder stiller fundamentalt nye krav, og frem for alt bliver mere afhængig af den enkeltes evne til at kunne gebærde sig på virksomheden. Det sidste giver sig bl.a. udtryk i, at stadig flere ansættes på funktionærvilkår med individuelle kontrakter.

Hele denne udvikling overflødiggør ikke fagforeningen, men den sætter den i en helt anden og formentlig betydelig mindre central rolle end tidligere. Forbi er den tid, hvor medlemsskab af en stærk fagforening giver en rimelig sikkerhed for ansættelse gennem hovedparten af tilværelsen på veldefinerede vilkår.

Hvilket igen peger tilbage til det indledende spørgsmål om 'arbejderen': Hvis de veldefinerede vilkår – de præcise faggrænser og kompetenceområder og det skarpe skel mellem tilværelsen i og udenfor arbejdstiden – er lønarbejderkulturens vigtigste eksistensbetingelse, er det ikke underligt, hvis ordet 'arbejder' ligger lidt tungt i munden. I så fald synes der umiddelbart ikke at være mange tilbage. Og dét, vel at mærke ikke grundet en udefinerbar 'individualisering', men fordi en kultur med de eksistensbetingelser har svært ved at overleve i det samfund, vi har i dag.

Nye former for grænser
Men – inden vi drager den kon-

klusion, at lønarbejderlivsformen er ved at komme helt af dage, var det måske værd at trække vejret en ekstra gang. Jo, på mange måder ser det sådan ud, men så alligevel ikke. For måske skal fortolkningen snarere være, at nok ændres vilkårene meget markant, men monopoliseringen – grænsedragningen – sætter sig igennem på andre felter: Fagforeningernes argument om klare faggrænser, som tidligere blev accepteret af modparten, har ingen vægt i dag – det er simpelt hen ikke gangbart i forhandlingerne mere. Overskridelse af faggrænser, fleksibilitet, rokering, selvstyring osv. er forhandlingsmidlet i dag. *Men* – nødvendigheden af at opstille grænser er jo ikke mindre nødvendig i dag end tidligere, hvis ikke arbejdsstyrken skal køres helt i bund. Måske er det sådan i dag at der ganske vist tales meget om fleksibilitet, men at den foregår indenfor nye klart definerede rammer. Med et eksempel fra bryggerierne (Nielsen 1997): hvor tidligere en bryggeriarbejder havde sin faste plads på tappekolonnen (en afgrænsning som blev håndhævet som var han smed og alle de andre bryggeriarbejdere af et helt andet fag) må bryggeriarbejderne i dag rokere rundt på kolonnen og altså tilsyneladende slippe de tidligere grænser. Det viser sig imidlertid, at kollonnearbejderne som helhed skaber et nyt monopol ved at udgøre et kollektiv, der – som gruppe – har eneretten til kollonnearbejdet som sådan, så længe de opfylder bestemte – afgrænsede – produktionsnormer. Tilsvarende bevægelser ses f.eks. i byggebranchen, hvor arbejdsjakkene i dag ikke rigtigt er opdelt på arbejdsmænd, murere, tømrere osv, men på sjak, der i

sig indeholder alle disse funktioner, som 'sælges' samlet til entreprenøren for en fastsat pris.

Arbejdsmarkedet udviser i disse år bestræbelser på definition af nye afgrænsningsformer, der umiddelbart ser ud til at fjerne grænsedragningen som sådan, men formentlig snarere flytter den til områder, som tidligere blev betragtet som tabuiserede. Når man eksempelvis i dag tilsyneladende skal acceptere en flydende grænse mellem arbejde og fritid, er det kun hvad angår det daglige skel, der kan stadig – afhængigt naturligvis af fagpolitisk styrke via fagforening eller lov – være tale om at fritiden opsamles i stedet for at foregå hver dag efter kl. 16.

Altså, lønarbejderlivsformens logik om at sikre sig overlevelse via monopolisering kan i dag være i færd med at tage så markant nye former, at de umiddelbart ligner deres egen modsætning – fjernelse af grænser. Og fremfor at erklære lønarbejderlivsformen for afgået ved døden, er det nok snarere en sådan tilpasning til drastisk forandrede vilkår, der er tale om.

Og en anden vigtig tilføjelse er jo desuden, at eksistensbetingelserne for en lønarbejderlivsform i mindre og mindre omfang findes indenfor det traditionelle manuelle industriarbejde (som globalt er flyttet syd- og østpå), men forholdsmæssigt mere og mere indenfor handel og service. Her har lønarbejderlivsformen for så vidt altid haft eksistensbetingelser, men faghistorien har haft en tendens til at udelukke folk fra disse brancher fra den eksklusive gruppe af 'rigtige' lønarbejdere grundet en generelt lavere organisationsprocent. Dét kan være medvirkende til modviljen mod at bruge betegnelsen

‘arbejder’. I et livsformsperspektiv er det imidlertid ikke fagforeningsmedlemsskabet, der gør en arbejder, men det at overlevelsen er betinget af salg af arbejde, der besiddes af mange andre og derfor kræver monopolisering i en eller anden form – ikke nødvendigvis via fagforeningen.⁶

Fremtidens fagforening

For fagbevægelsens vedkommende ligger overlevelseschancen i dag i sikringen af minimumsstandarder for medlemmerne og så vidt muligt dække hele det område som kapitalen bevæger sig over. For det paradoksale – eller måske netop karakteristiske – er jo, at fagbevægelsen aldrig har været mere internationalt orienteret, og i den forstand grænseoverskridende, end den er i dag. Kapitalens bevægelser flytter virksomheder over landegrænserne som jetoner på et roulettebræt og det forstærker kravet til indflydelse både på internationale lønniveauer og på arbejdsforholdene i indenlandske virksomheder under udenlandsk ejerskab. I forlængelse heraf er spørgsmålet om denne nødvendige satsning på arbejdsforhold af mere almen karakter – fremfor den tidligere detaljerede beskæftigelse med priskuranter, grænser mellem fagområder, akkordordninger osv. – indebærer, at fagforeningerne overflødiggør sig selv som masseorganisationer. For hvorfor så ikke lægge regelsætningen over i lovgivningen, således som man kender det i mange kontinentale lande med langt lavere organisationsprocenter end vi har været vant til i de skandinaviske lande. Eller måske vil fagbevægelsen finde sin plads – også på detailniveau – i definitionen af nye former for grænser til erstatning for den ak-

tuelle nedbrydning af de gamle. Kan den sætte sig igennem her, vil medlemmerne næppe tvivle om dens berettigelse. Men dét er en betragtelig udfordring. Fremtiden vil give svaret.

Dette blev en debatartikel med flere spørgsmål end svar – antagelig er dét ikke det dårligste udgangspunkt for en diskussion.

Noter

1. Hos Marx forbliver det et fundamentalt dilemma, at han på den ene side teoretisk erkender arbejderklassens vedvarende differentiering samtidig at han fastholder deres ‘historisk nødvendige’ overskridelse af kapitalismen (se Nielsen 2001).
2. I min bog *Virksomhed og arbejderliv – bånd, brudflader og bevidsthed på B&W 1850-1920* illustreres sameksistensen af enheds- og differentieringstræk som fundamentale i arbejderkulturen gennem konkrete eksempler og teoretisk argumentation.
3. Salg af “unicitet” – unikke kvalifikationer – er i livsformsteorien særegent for den såkaldte karrierelivsform, der til forskel fra lønarbejderlivsformen er en eksistensmåde, der som middel til sin egen reproduktion har salg af den unikke indsigt, der (gennem forskning og produktudvikling) giver de kapitalistiske samfunds virksomheder den konkurrencefordel, der sikrer dem deres overlevelse.
4. Et karaktertræk ved lønarbejderlivsformen, der af og til misforstås i retning af at forholdene på arbejdet ingen betydning har for forholdene i fritiden (således *Arbejderhistorie 2000/4:99*).
5. Det såkaldt moderne arbejde – også kaldet ‘det udviklende arbejde’ og sågar ‘det gode arbejde’ – skal ikke kommenteres nærmere her (for en kort præsentation, hen-

visninger og diskussion se f.eks. Nielsen 1997:104-115), men sikkert er det, at det er en betingelse for overlevelse på dagens arbejdsmarked.

6. En anden monopolform kan bestå i at understrege sin loyalitet overfor et enkeltfirma – som middel til at sikre bedre vilkår. Antagelig bliver denne form også mere udbredt fremover, men har eksisteret siden industrialiseringens start. I en kommende artikel i *Arbejderhistorie* vil jeg vise, hvorledes arbejderne på Brede Klædefabrik ved netop i 1800-tallets slutning at tage afstand fra fagforeningsmedlemskab skabte et monopol, der var virksomhedsfuldt fordi ledelsen var nødsaget til (i sin afstandtagen fra fagorganiseringen som sådan) at skabe forhold, der tilgodeså netop de loyale arbejdere.

Mellem “skræmt neutralisme” og “sikker dømmekraft” Sovjetunionen og Danmark i den kolde krig

Af Poul Villaume

Det erklærede hovedsigte med professor Bent Jensens seneste bog om de dansk-sovjetiske forbindelser, *Bjørnen og haren*, er at undersøge Sovjetunionens opfattelse af og politik over for Danmark siden Anden Verdenskrig; bogens sekundære formål er at se på Sovjetunionens betydning for udformningen af dansk sikkerhedspolitik i perioden.

Lad det være sagt med det samme: *Bjørnen og haren* følger nogle længe savnede og væsentlige facetter til billedet af Danmarks stilling mellem stormagterne under den første halvdel af den kolde krig. Den systemati-

ske udnyttelse af en betydelig mængde hidtil utilgængeligt eller ubenyttet kildemateriale fra især det sovjetiske og det danske udenrigsministeriums arkiver sikrer bogen en plads blandt den lille håndfuld af uomgængelige historiske værker om dansk udenrigspolitik og vilkårene for den i årene efter 1945. Ikke mindst giver den digre og informationsmættede bog, som er skrevet i et ligefremt og letlæst sprog (bortset fra forfatterens trættende brug af overflødige skældsord til karakteristik af den sovjetiske politik og sovjetiske aktører), et på flere måder fascinerende indblik i den sovjetiske udenrigsledelses syn på og politik over for Danmark (og Skandinavien), samt på Danmarks Kommunistiske Partis rolle i denne forbindelse.

En hovedkonklusion er den – unægtelig i sig selv uoverraskende –, at Kreml først og sidst søgte at forhindre og modvirke de vestallierede stormagters bestræbelser på at integrere Danmark i den vestlige blok, primært NATO (s. 652). Hvorvidt Bent Jensen mener, at denne sovjetiske politik lykkedes, er imidlertid lidt mere uklart. På den ene side var den sovjetiske politik over for Danmark – og Vesten i øvrigt – hovedsagelig reaktiv: USA/NATO var “den udfarende kraft i Øst-Vest konflikten”, og derfor “blev Danmarks politik i forhold til Sovjetunionen ofte den at skulle afværge et sovjetisk pres, som på sin side var fremkaldt af et amerikansk initiativ eller pres” (s. 645). Bent Jensen har heller ikke fundet nogen beviser for, at Danmark i den undersøgte periode rent faktisk var militært truet af Sovjetunionen, og alt i alt må Moskvas politik over for Dan-

mark karakteriseres som “forholdsvis forsigtig” (s. 655ff.). I virkeligheden udfoldede Kreml en “selvdestruktiv politik” over for Danmark, bl.a. fordi den ofte formidledes via DKP og “derfor så at sige [var] dømt til at mislykkes fra starten” (s. 648); Kremles udvalg af redskaber til at øve indflydelse på Danmark var i det hele taget “forholdsvis begrænset” (s. 650). Denne anmelder kunne ikke være mere enig.

På den anden side er Bent Jensens hovedkonklusion mht. den danske sikkerhedspolitik imidlertid, at denne på en række vigtige områder (især forbeholdene vedr. Bornholms status og vedr. baser og atomvåben i fredstid) tog “vidtrækkende hensyn” til det udtalte eller formodede sovjetiske trusselsbillede – selv om danske beslutningstage-re iflg. Bent Jensen fandt dette billede “absurd, urimeligt og uden grundlag i virkeligheden”. Konklusivt hedder det direkte: “Det er en hovedopfattelse i dette værk, at Sovjetunionen betød langt mere for udformningen af Danmarks sikkerhedspolitik end vistnok normalt antaget” (s. 653ff.). Helt bortset fra det mildt sagt upræcise i denne sidste formulering, som altså sammenfatter hele bogens budskab, bliver læseren ærlig talt ikke meget klogere af disse temmelig uforenelige udsagn.

Det går som en rød tråd gennem bogen, at Kreml fik den – iflg. Bent Jensen i stor udstrækning rigtige – opfattelse, at den danske udenrigsledelse var modtagelig for sovjetisk pres, trusler og intimidering. Den sovjetiske analyse ved udgangen af 1964 var således, at Sovjetunionens øgede militære styrke havde ført til øget dansk medgørlighed og en vækst for de danske

“fredskræfter”, jvf. f.eks. konsolideringen af det danske atomvåbenforbehold. Bent Jensen synes at tilslutte sig denne analyse. “Det lykkedes Moskva at forhindre” såvel NATO-baser som atomvåben på (syd)dansk jord i fredstid, skriver Bent Jensen direkte (s. 654). På den anden side må Bent Jensen også konkludere, at i midten af 1960’erne var “den danske hare [...] ikke så skræmt som tidligere”, idet den havde fået mere selvtillid i selskab og samarbejde med de vestallierede, især USA (s. 635). Ikke mindst afvisningen af de sovjetiske lokketoner om at overgå til neutral status som led i en “nordisk fredszone”, samt integrationen i NATO’s Østersøkommando i begyndelsen af 1960’erne var iflg. Bent Jensen et stort skridt i denne retning.

Igen står læseren tilbage med det ubesvarede spørgsmål: lykkedes den sovjetiske politik over for Danmark i det store og hele, eller gjorde den ikke? Bøjede de danske politikere sig som hovedregel for de sovjetiske trusler, eller gjorde de det ikke?

Bogens manglende klarhed om disse grundlæggende spørgsmål peger hen på det problematiske ved Bent Jensens hele tilgang til emnet, og dermed i virkeligheden ved væsentlige dele af bogen som sådan: Det skarpe og i sig selv prisværdige, men også meget ensidige projektørlys på det dansk-sovjetiske forhold betyder, at Danmarks relationer til stort set alle andre lande, herunder til USA, Storbritannien, Norge og andre NATO-allierede, samt til de nordiske lande i øvrigt, ligger hen i tæt tussmørke. Det samme gælder både de indenrigspolitiske forhold i Danmark og de bredere internationale rammer, herunder det militære

og økonomiske styrkeforhold mellem Øst og Vest (USA og Sovjet) op i gennem den undersøgte periode. Hertil kommer det forbløffende forhold, at så godt som hele den eksisterende, nyere forskningslitteratur om dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik i den tidlige kolde krig i alt væsentligt *ignorerer* af Bent Jensen.

Det samme gælder stort set den righoldige, nyere internationale koldkrigs-litteratur. Ganske vist nævner Bent Jensen kort de tre monografier fra slutningen af 1990'erne af J.L. Gaddis, V. Zubok/C. Pleshakov og V. Mastny, som alle især bygger på de nyfriborne østlige arkiver, og som derfor har hovedfokus på den sovjetiske side, ligesom han opregner emnerne for en række artikler og afhandlinger fra de senere år om forskellige sider af sovjetisk politik i den kolde krigs kriser. Men dels ses denne litteratur slet ikke integreret i Bent Jensens fremstilling, dels præsenteres den i harmoniserende vendinger, dvs. uden påpejning af de betydelige forskelle i tolkningen af den sovjetiske trussels karakter hos forfatterne som f.eks. Gaddis og Mastny. Selv placerer Bent Jensen sig koldkrigs-historiografisk tydeligt i den ortodokse – eller neo-ortodokse – skoleretning, som tilføjer den ideologiske faktor, marxismen-leninismen, afgørende betydning for Sovjetunionens udenrigspolitik: “De, der fortsat tror, at Sovjetunionen var en normal stat, har intet forstået af det kommunistiske regimes natur” (s. 19). Også her er der dog uklarhed: Bent Jensen medgiver samtidig, at den sovjetiske regering “i høj grad” kunne handle “rationelt og for så vidt pragmatisk i konkrete spørgsmål” (s. 16) – altså alligevel ret normalt?

Bogens analyse af det dansk-sovjetiske forhold og dets eksterne rammer foretages med andre ord kontekstuel i *splendid isolation*, og forskningsmæssigt stort set i et vakuum. Ikke overraskende får en sådan tilgang stedvis helt ødelæggende konsekvenser for holdbarheden af bogens analyser. Af pladsmæssige grunde skal her blot anføres et par af de mest grelle eksempler.

Det for dansk koldkrigs-sikkerhedspolitik definerende spørgsmål om etablering af NATO-baser i fredstid i (selve) Danmark i 1952-53 behandles forholdsvis detaljeret over 45 sider i bogen. Hovedfokus for Bent Jensen er dog på spørgsmålet om Bornholms status, dvs. fortolkningen af 1946-aftalen mellem Danmark og Sovjetunionen. Efter denne mente Kreml at have fået ret til på ubestemt tid at forvente/kræve tilbageholdenhed fra dansk side mht. øens inddragelse i vestlige militære foranstaltninger, herunder NATO-øvelser og NATO-installationer (baser). Det er et hovedanliggende for Bent Jensen at søge at påvise, at danske beslutningstagere i alt for høj grad viste sig imødekommende over for denne vidtgående sovjetiske (mis)fortolkning af 1946-aftalen, ikke mindst i forbindelse med NATO's store *Mainbrace*-øvelse i efter sommeren 1952, som også rakte langt ind i Østersøen og dermed påkaldte sig Kremles højlydte protester.

Imidlertid ignorerer Bent Jensen reelt den omstændighed, at ledende vestlige top-aktører som den britiske premierminister Winston Churchill, de britiske militære stabschefer samt USAs Moskva-ambassadør og Sovjet-analytiker George F. Kennan ad de diplomatiske kanaler kraftigt

advarede NATO og USA imod som planlagt at lade *Mainbrace* omfatte NATO-styrkers landgang på Bornholm og sejlad i farvandet øst for Bornholm, dvs. tæt op ad sovjetisk territorialfarvand. Noget sådant ville være helt unødvendigt provokerende, mente London og Kennan, og sidstnævnte tilføjede, at advarslen havde særlig vægt på et tidspunkt, hvor det netop var kommet offentligt frem, at USA/NATO planlagde fredstidsbaser i Danmark (og Norge) – noget, som Kreml notorisk – og forståeligt, mente Kennan – følte sig foruroliget og provokeret af. USAs republikanske ‘skyggeudenrigsminister’, John Foster Dulles, havde tilsvarende to år tidligere i sin bog “War or Peace” (1950) direkte advaret imod Danmarks og Norges optagelse i NATO og i særdeleshed imod etablering af NATO-baser i Skandinavien, fordi de ville ligge for tæt op ad den sovjetiske grænse.

Pointen er naturligvis, at såfremt Bent Jensen havde sat Bornholm-problemet i forbindelse med *Mainbrace* ind i denne nok så relevante sammenhæng, ville billedet af unødigt eftergivende og frygtsomme danske aktører have taget sig noget anderledes ud.

Endnu mere problematisk er det, når Bent Jensen skal analysere motiverne bag den danske udenrigsledelses håndtering af USA/NATOs ønske om fredstidsbaser i Jylland (at disse baseplaner faktisk også – evt. på lidt længere sigt – inkluderede amerikansk bemandede militærinstallationer på Bornholm, nævner Bent Jensen ikke). I Bent Jensens fremstilling efterlades læseren med det indtryk, at de danske aktørers altoverskyggende bekymring og hensyn i forbindelse med

Bent Jensen karakteriserer H.C. Hansen som én af de få danske topaktører, som "ikke rystede på hænderne", når de blev udsat for sovjetisk pres. Her ses H.C. Hansen sammen med Sovjetlederne Bulganin (tv) og Krustjov (th) ved en middag i Kreml i 1956, hvor den danske stats- og udenrigsminister i al fald ikke rystede på hånden, da han sent på aftenen i løftet stemning efter en skål kastede sit glas over skulderen – hvorved han ramte korrespondenten for den britiske kommunistpartis avis.

stationeringsønsket var det stadig sovjetiske pres, mest spektakulært lært i form af de to offentlige protestnoter til den danske regering d. 1. oktober 1952 og d. 28. januar 1953. Især den sidstnævnte note tillægges i fremstillingen stor betydning, ikke mindst fordi den iflg. Bent Jensen af Udenrigsministeriet fejlagtigt opfattedes som udtryk for en oprigtig sovjetisk bekymring for, at der skulle stationeres allierede styr-

ker på Bornholm; iflg. Bent Jensen havde Udenrigsministeriet ikke blik for, at Bornholm blot blev brugt af Kreml som løfte-stang for at forhindre baser i Jylland (Tirstrup og Vandel).

At det var det sovjetiske notepres, som i foråret 1953 fik en ellers positivt stemt dansk udenrigsledelse til at ombestemme sig og ende med at takke nej til stationeringen, modsiges imidlertid lodret af det tilgængelige danske

og amerikansk-britiske kildemateriale. For det første var der blandt samtlige ledende danske (udenrigs)politikere allerede i september 1952 – tre uger før den første Kreml-note indløb – intern enighed om, at der ikke på dansk jord kunne blive tale om egentlige, fremmede NATO-baser, som evt. kunne bruges som udgangs punkt for offensive bombetogter mod Østblokken; de stationerede flystyrker skulle kun kunne anvendes til forsvar af dansk territorium, og de skulle derfor stå under dansk jurisdiktion og fælles kommando af det danske flyvevåbens chef og NATO's Nordkommando i Oslo. For det andet var både den officielle og den mere fortrolige danske reaktion på den sovjetiske 1. oktober-notes protest imod eventuel dansk overladelse af "krigsbaser til udenlandske væbnede styrker" ganske afslappet: man kunne med sindsro og helt i overensstemmelse med sandheden erklære, at sådanne "krigsbaser" havde man netop fra dansk side aldrig tænkt sig at tillade.

For det tredje tyder alt på, at der efter den republikanske præsidentkandidat og general Eisenhowers valgsejr i begyndelsen af november, og under direkte indtryk af Eisenhower-Dulles' mere militante 'befrielses'-retorik over for Østblokken, skete en vis skærpelse af specielt de socialdemokratiske betingelser for stationering. Mere eller mindre direkte på oppositionslederen Hans Hedtofts vegne stillede den konservative udenrigsminister Ole Bjørn Kraft i begyndelsen af december 1952 amerikanerne over for en skærpet og til dels ultimativ ("sine qua non") version af de ovennævnte krav til en stationering. Disse krav – primært en reel

dansk vetoret over de stationerede flys anvendelse – forblev i de følgende uger det ufravigelige danske grundlag for Danmarks forhandlinger med USA og NATOs militære hovedkvarter (SHAPE) om en stationeringsvilkår, også selv om det allerede ved juletid 1952 stod klart, at de blev blankt afvist af Pentagon og SHAPE. Den principielle og stejle uenighed om kommandoen over de stationerede flystyrker var da også den direkte anledning til, at de fortrolige dansk-amerikanske samtaler i København d. 23., 26. og 28. januar 1953 reelt brød definitivt sammen. Det fremgår klart af såvel de danske som de amerikanske kilder, at de to parter allerede på de to første af disse januardages samtaler blev endeligt overbevist om deres respektive standpunkters uforenelighed; mødet d. 28. januar blev kun til en gentagelse af parternes allerede fremførte, fastlåste positioner.

På denne baggrund står det klart, at den anden sovjetiske note, som indløb netop d. 28. januar, *ikke* fik nogen væsentlig, og i hvert fald absolut ingen afgørende, betydning for den danske beslutningsproces, som ledte frem til Hedtofts endelige 'nej tak' til stationeringen i juni 1953. De grundlæggende danske positioner havde ligget fast siden sensommeren 1952, og fra og med december 1952 – efter Eisenhower/Dulles' valgsejr i USA – blev de ultimative. Det er således direkte vildledende, når Bent Jensen skriver (s. 436f.), at Danmark i 1952 "i praksis" havde truffet "beslutning om at sige ja til amerikansk flystationering" ("det danske næsten-ja i 1952").

Nu er det ikke sådan, at Bent Jensen i sin fremstilling fuldstændig ignorerer, at de danske

beslutningstagere, herunder Hans Hedtoft, gjorde sig overvejelser om og opstillede krav som de ovenfor skitserede til en NATO-stationering i Danmark. Flere af disse overvejelser og krav nævnes faktisk af Bent Jensen (s. 422, 450 og 460) – men kun helt *en passant*, og de får ingen konsekvenser for hans vurdering af, at den danske regering (og hele den udenrigspolitiske ledelse) blev "skræmt af de sovjetiske advarsler" imod stationering (s. 439).

Bent Jensen anfører afslutningsvis i base-kapitlet, at der "er ingen tvivl om, at Kreml opfattede Danmarks tilbagemag med hensyn til stationering af amerikanske fly i fredstid som en sejr, der skyldtes sovjetisk pres" (s. 463). Den opmærksomme læser vil bemærke, at Bent Jensen her omhyggeligt undgår at tage stilling til den sovjetiske sejrsopfattelse. Det hjælper imidlertid ikke meget, for små 100 sider længere fremme, i bogens samlede konklusion, gør Bent Jensen den sovjetiske propaganda og selvopfattelse til sin egen ved uforbeholdent at skrive: "Det lykkedes Moskva at forhindre etablering af militærbaser for udenlandske styrker på (syd)dansk territorium".

Intetsteds i bogen gør Bent Jensen sig seriøse og systematiske overvejelser om, hvorvidt den førte danske sikkerhedspolitik var udtryk for en *samlet helhedsvurdering* af, hvad der under den kolde krigs vanskelige vilkår tjente en geo-strategisk vigtig og eksponeret småstat som Danmark bedst: at den danske udenrigsledelse – efter bedste evne – i hver enkelt situation søgte at tilrettelægge en afbalanceret dansk sikkerhedspolitik bestående af *både* integration og afskærmning i forhold til USA og NATO, og

af *både* afskrækkelse og beroligelse i forhold til Sovjetunionen og Østblokken. Formålet med denne politik var dobbelt: dels at bidrage til at bevare Danmark og den skandinavisk/nordeuropæiske region som et relativt lavt rustet lavspændingsområde (i modsætning til det højspændte og over- (atom)oprustedede Central- og Sydøsturopa), dels at modvirke den folkelige/opinionsmæssige skepsis og modstand mod dansk NATO-medlemskab og NATO-politik i perioden – en skepsis og modstand, som i øvrigt *ikke* primært eller i nævneværdig grad var DKP-inspireret eller DKP-baseret (bl.a. derfor kan betydningen af den anti-kommunistiske såkaldte "strategiske alliance" mellem det danske Socialdemokrati og USA/NATO meget let overdrives).

Dansk afskærmning over for dele af de NATO-allieredes politik og strategi og tilsvarende punktvis beroligelse af de mistænksomme Kreml-ledere ses af Bent Jensen alene som udtryk for overdreven, unødvendig og underdanig frygtsomhed og eftergivenhed. Forklaringen herpå ligger lige for. I modsætning til så godt som alle ledende danske politikere i den undersøgte periode (og også centrale vestallierede aktører, jvf. ovenfor), afviser Bent Jensen, at Sovjetunionen – uanset landets totalitære, frastødende og fjendtlige politiske system – overhovedet havde nogen legitime sikkerhedsinteresser: "Under Stalin var det et regulært banditregime, som ikke lader Hitlers regime noget efter. Et begreb som 'Sovjetunionens nationale interesser' er derfor dybest set umuligt at håndtere" (s. 656).

Dén moralistiske historiskrivning, Bent Jensen her repræsenterer, er samtidig opskrif-

ten på en perfekt analytisk blindgyde. Uanset hvor forståelig og berettiget Bent Jensens harme over Stalin-regimets forbyderiskhed kan være, blokerer hans i historisk-analytisk sammenhæng abstrakt-moralske fordømmelse af Sovjetunionen som et "illegitimt regime" (s. 656) for en dybere forståelse af de ofte svære, konkrete valg, som den danske småstatsledelse stod med under den (tidlige) kolde krig, uundgåeligt konfronteret som den var med Sovjetmagts realitet.

Den allegoriske titel, Bent Jensen har valgt at give sin bog, *Bjørnen og haren*, afslører i øvrigt – givetvis ufrivilligt – på banal vis forfatterens i grunden virkelighedsfremmede opfattelse af Danmarks sikkerhedspolitiske vilkår under den kolde krig: en skræmt hare kan som bekendt reagere på en (opfattet) fare ved at stikke i hurtigløb – fysisk fjernes sig fra farezonen, og det endda med stor lethed i forhold til den i sammenligning langsomme og klodsede bjørn. Det danske territorium lader sig derimod ikke flytte – det geo-strategisk bestemte skæbnefællesskab med den store østlige nabo lader sig ikke trylle bort ved nok så mange militante eller moraliserende besværgelser.

Det udfordrende – og fascinerende – ved at analysere den første danske udenrigs- og sikkerhedspolitik under den kolde krig er da netop bestemmelsen af, i hvilket nærmere omfang det trods de vanskelige ydre (og til dels indre) vilkår lykkedes at sætte sig ud over den 'geo-strategiske determinisme'. Denne anmelders egen forskning peger på, at det under den kolde krig faktisk lykkedes Danmark på en række områder at føre en bemærkelsesværdigt selvstændig

politik, som for det meste *hverken* lod sig diktere af blind loyalitet over for de store vestallieredes undertiden unødigt udfordrende koldkrigspolitik *eller* af frygt som underdanighed over for den østlige stormagts ideologisk forstærkede usikkerhedsfølelse og kyniske (men også klodsede og kontraproduktive) intimideringsforsøg.

I overensstemmelse med sin hældning til moralistisk eller moraliserende historieskrivning forsøger Bent Jensen at forklare den uomgængelige kendsgerning, at Danmarks sikkerhedspolitik trods alt ikke blev fuldstændig neutralistisk eller 'finlandiseret' med, at der også var rankryggede danske toppolitikere "med sikker dømmekraft, der ikke rystede på hænderne" over for sovjetisk pres – Venstre-politikerne Knud Kristensen og Thorkil Kristensen samt de socialdemokratiske stats- og udenrigsministre H.C. Hansen og J.O. Krag fremhæves udtrykkeligt (s. 647). Omvendt er Bent Jensen misfornøjet med den konservative udenrigsminister Ole Bjørn Kraft ("virker usikker") og Venstres statsminister Erik Eriksen (en "tvedydig figur"), og han har kun foragt tilovers for den partiløse karrierediplomat og udenrigsminister Gustav Rasmussen ("en skræmt neutralist"). Men en sådan karaktergivning og opdeling i gode og onde aktører (som Bent Jensen opfatter dem) støder på uoverstigelige problemer, når de konfronteres med det i øvrigt tilgængelige kildemateriale:

Hvis den udenrigspolitisk notorisk vankundige Knud Kristensen efter sin tilbagetræden som statsminister i efteråret 1947 viste sig 'second to none' i sit advokatur for Danmarks tilslutning til en vestlig forsvarsalliance, så

er det svært ikke at se denne positionering som i høj grad påvirket af hans velkendte, stærke personlige modsætningsforhold til Gustav Rasmussen omkring især Sydslesvigpolitikken. Thorkil Kristensen var nok klar Atlantpagttilhænger, men han var samtidig én af de udenrigspolitisk mest velinformerede og selvstændigt tænkende danske politikere i perioden og konsekvent bemærkelsesværdigt kritisk over for, hvad han betragtede som USAs og NATOs alt for forenkede trusselsbilleder af Sovjetunionen.

Om H.C. Hansen er der at sige, at han frem til sin død i 1960 var hovedarkitekten bag dén afvisning af dansk atombevæbning i fredstid, som Bent Jensen selv konkluderende éntydigt giver sovjetisk pres "æren" for (s. 654; sml. også s. 541f., hvor Bent Jensen anfører, at H.C. Hansen tilsyneladende definitivt opgav dansk atombevæbning i 1959 efter en skarp advarsel fra den sovjetiske ambassadør). Under J.O. Krag konsolideres det danske nej til atombevæbning, og Krag stod i øvrigt op gennem 1950erne klart på den nuancerede "*For Atlantpagten – nej til ukritisk ja-sigeri*"-parole, som hans protégé Hans Hedtoft lancerede efter sin hjemkomst fra USA i eftersommeren 1952. Hedtoft, der var hovedansvarlig for både Danmarks Atlantpagttilslutning i 1949 og, som antydet, for det danske stationerings-nej i 1953, har Bent Jensen i øvrigt påfaldende lidt at sige om.

Bjørn Krafts og Erik Eriksens anti-kommunisme turde være hævet over tvivl, men hovedårsagen til Bent Jensens lave karakter til dem er tydeligvis, at de *ikke* – lige så lidt som *alle* de andre ledende danske aktører, Bent

Jensen her nævner – uden videre fandt den sovjetiske udtalte frygt for Vesten og det sovjetiske trusselsbillede “absurd, urimeligt og uden grundlag i virkeligheden”, sådan som Bent Jensen påstår (s. 653); de gav tværtimod ofte både fortroligt og offentligt udtryk for en vis forståelse for russernes historisk betingede usikkerhedsfølelse og invasionsfrygt.

Dét er også en væsentlig del af baggrunden for, at de allerfleste ledende danske aktører i 1949 kun med betydelige betænkeligheder valgte dansk tilslutning til Atlantpagten. Selv om Bent Jensen i indledningen udtrykkeligt og såre fornuftigt advarer mod bagklogskabens fælde og minder om vigtigheden af at “fastholde samtidens perspektiv, det åbne og uafgjorte i enhver historisk situation, usikkerheden om hvad et bestemt valg vil medføre, ukendskabet til såvel venners som fjenders motiver” (s. 20), så hindrer det ham ikke i adskillige steder at håne f.eks. en Gustav Rasmussens forsigtige diplomati eller at gøre sig kostelig over den “megen angst og bæven”, hvorunder politikerne valgte den vestlige alliance (f.eks. s. 657).

På tilsvarende vis påpeger Bent Jensen i indledningen meget præcist de metodiske og kildekritiske problemer med tolkningen af de sovjetiske diplomaters indberetninger, samtalerreferater m.v. Disse fremstiller iflg. Bent Jensen typisk de sovjetiske repræsentanter som dynamiske og overlegne, mens deres udenlandske – danske – samtalepartnere “er i defensiven og ikke i stand til at give igen på de sovjetiske argumenter, eller de giver den sovjetiske repræsentant ret i dennes synspunkter” (s. 18). Den udtalte konklusion turde være,

at sådanne aktstykker må behandles med overordentlig stor varsomhed af historikeren. Som påvist tager Bent Jensen ikke desto mindre gang på gang de sovjetiske vurderinger af egen succes med hensyn til påvirkning af den danske politik helt for pålydende. Lidt maliciøst kunne man sige, at Bent Jensen her bliver en ‘nyttig idiot’ *post festum* for den sovjetiske propaganda.

Det er selvmodsigelser som disse, der undertiden gør bogen til så frustrerende læsning. Yderligere eksempler er anført ovenfor.

Det er paradoksalt, men uundgåeligt at måtte konkludere, at lige så nyttig og nødvendig denne med Sven Henningsens belønnede bog er, hvis man søger indsigt i den sovjetiske politik over for Danmark i den tidlige kolde krig, lige så tvivlsom og vildledende er den med hensyn til opfyldelsen af sit erklærede andet hovedformål, belysningen af Sovjetunionens rolle for formuleringen af dansk sikkerhedspolitik.

Bent Jensen: Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965. Odense Universitets forlag, 1999. 682 s. Ill. Kr. 350,-. ISBN 87-7838-485-0

Hvorfor skal det være sådan?

Af Claus Larsen

Hvorfor skal det være sådan, at historikere, der under deres arbejde med Danmarkshistorien er nået frem til det slutfacit, at arbejderbevægelsen har spillet en overvejende positiv rolle i

vort lands samfundsmæssige udvikling gennem de sidste 100 år, og til dette arbejde har modtaget økonomisk støtte fra fagbevægelsen, næsten altid beskyldes for at mene det første på grund af det andet?

Jeg stiller spørgsmålet, fordi jeg finder det væsentligt og velbegrundet. Men jeg stiller det også, fordi min fornemmelse siger mig, at andre historikere, der har en anden opfattelse og som modtager økonomisk støtte andre steder fra, næsten aldrig udsættes for den samme beskyldning.

Og nu jeg er i gang: hvorfor er det også sådan, at historikere, der behandler arbejderbevægelsen kritisk, men samtidig med en grundlæggende respekt og sympati, ofte beskyldes for en særlig høj grad af tendens og partiskhed? Også i dette tilfælde, fordi min fornemmelse siger mig, at andre, der ser anderledes på sagen, næsten aldrig udsættes for den samme mistæneliggørelse.

Begge disse spørgsmål har jeg ofte stillet mig selv. Og da jeg i sidste nummer af *Arbejderhistorie* læste Finn Løkkegaards anmeldelse af cd-rom'en "Hvem byggede Danmark?" (der i parentes bemærket udkom for tre år siden!), gjorde jeg det endnu en gang. Men denne gang vel at mærke på en helt anden, direkte og personlig måde, fordi jeg tilfældigvis har den ære at være medredaktør af den pågældende multimedieproduktion. Nu var det altså mig selv og folk, jeg kender godt, der var genstand for beskyldningen. Nu var det os, der blev udsat for denne ubehagelige særbehandling, som jeg mener Løkkegaard leverer et klokkerent eksempel på. For hvad skriver han ikke?

Henimod slutningen af anmeld-

delsen gør Løkkegaard naturligvis og med god grund opmærksom på det forhold, at det er LO, der har finansieret "Hvem byggede Danmark?". Hvad enhver, der ser omslaget, vil kunne konstatere ikke blot ikke skjules, men udtrykkeligt fremhæves. Faktisk indgik pladen i den række af aktiviteter og udgivelser, der markerede landsorganisationens 100-års jubilæum, hvad der blev gjort meget for skulle blive bemærket af så mange som muligt.

Uden nogen form for forbehold udlægges denne kendsgerning imidlertid således, at "pladens indhold er tendentiøst præget af, at LO har betalt 7 millioner for projektet i anledning af 100-årsjubilæet i 1998". Både i sin form og i sit indhold, tilføjes det, er denne undervisnings cd-rom nemlig "præget af en positiv optagethed af arbejderbevægelsens historie", hvilket kan "give anledning til lidt betænkelighed, hvis eleverne ikke som et tillægsspørgsmål sættes til at gøre rede for netop denne tendens".

Skriver han ikke direkte, at redaktionen under arbejdet lod sig påvirke af de 7 millioner kr. fra LO? Må han ikke mene, at *Hans-Kurt Gade, Lars Bluhme Larsen, Carsten Nielsen* og undertegnede ville have lavet en anden cd-rom om Danmarkshistorien, hvis pengene var kommet andre steder fra? Ja, at vi måske ligefrem ville afstemme vores arbejde efter, hvorfra pengene stammede, således at vi altid var leveringsdygtige, om det så var Landbrugsrådets eller Dansk Arbejdsgiverforenings interesser og værdier, der skulle tilgodeses og formidles.

Og siger han ikke også, at vores overordnede positive opfattelse af arbejderbevægelsen giver cd-rom'en en tendens, som slår kraftigere igennem end i andre fremstillinger af Danmarkshistorien til undervisningsbrug? At den med andre ord i virkeligheden mere er et "partsindlæg" – og ikke den "afbalancerede" præsentation af Danmarkshistorien, som man åbenbart kan finde andre eksempler på. Hvorfor

ellers denne fremhævelse af pladens tendens og især markeringen af, hvor nødvendigt det i dette tilfælde er, at tendensen afprøves af eleverne?

Når der er behov for at nævne et så selvfølgelig og elementært krav til undervisningen i forbindelse med "Hvem byggede Danmark?", kan det da kun forstås på den måde, at det efter Løkkegaards opfattelse er mere nødvendigt end normalt.

Kort sagt er jeg på redaktionens og egne vegne godt gammeldags fornærmet. Jeg synes, at vores personlige og faglige hæderlighed anfægtes. Foruden at jeg mener, jeg gør opmærksom på et problem, der rækker langt ud over "Hvem byggede Danmark?".

Kun af disse grunde tillader jeg mig at bryde reglen om ikke at reagere på anmeldelser af ens egne ting. De øvrige dele af Løkkegaards anmeldelse, der i øvrigt er overvejende rosende og hele tiden konstruktive, vil jeg derfor i denne sammenhæng se bort fra.